

Tanja Žigon

PRAZNOVANJE 400-LETNICE REFORMACIJE V LJUBLJANI LETA 1917 V LUČI ARHIVSKIH VIROV TER SLOVENSKEGA IN NEMŠKEGA TISKA¹

Reformacija, ki je bila »v svojem izhodišču ekskluzivno religiozen dogodek, je [...] od sredine dvajsetih let 16. stoletja zadobila izrazite družbene in politične razsežnosti« (Jerše 2009a, 14–15), ki so močno zaznamovale življenje v notranjeavstrijskih deželah. Reformacija in protestantizem danes »nesporno veljata za konstitutivna elementa slovenskega zgodovinskega spomina« (Jerše 2009a, 17) ter ju lahko umestimo med slovenske *kraje spomina*², torej med tiste »materialne oz. nematerialne simbolne figure, ki določajo nacionalno pomnjenje« (Jerše 2017, 256). V enem prvih poskusov smiselnega izbora slovenskih krajev spomina je tako v skupini dediščine, tradicije in identitete še posebej poudarjen pomen reformacijskega gibanja, med markantnimi zgodovinskimi osebnostmi pa je na prvem mestu »slovenski Luther«³, Primož Trubar (1508–1586) (Jerše 2017, 258).

- 1 Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega programa Medkulturne literarnovedne študije št. P6-0265, ki ga sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.
- 2 Pojem je v sklopu diskurza o kulturi spominjanja v raziskovanje vpeljal francoski zgodovinar Pierre Nora, ki je med letoma 1984 in 1986 izdal tri obsežne zbirke esejev z naslovom *Les Lieux de mémoire*. Avtorji esejev se v svojih razpravah posvečajo predvsem različnim elementom in vidikom francoskega nacionalnega spominjanja.
- 3 O Trubarjevem delu in življenju je v zadnjem času izšlo precej poglobljenih študij (Jerše 2009; Sönke et al. 2011; Kerševan 2006; Kerševan 2013, 155–165; Vinkler 2014 in 2016).

Prav dejstvo, da je reformacija za seboj pustila številne neizbrisne sledi, so politične elite v posameznih zgodovinskih obdobjih rade instrumentalizirale za dokazovanje svoje moči (Lehmann 2005, 45–60). Čeprav je zgodovinsko gledano nadvse vprašljivo, ali je Martin Luther (1483–1546) svojih 95 tez o odpustkih pribil na vrata cerkve Vseh svetih v Wittenbergu⁴ ali pa gre zgolj za tradicionalno izpričano legendo in so bile teze koncipirane bolj kot apodiktični pamflet in kot izhodišče za nadaljnjo poglobljeno razpravo, so ljudje skozi stoletja obeleževali tako obletnice reformacije kakor tudi ohranjali živ spomin na Luthra. A za historično prelomnico ni štel le 31. oktober 1517, temveč je šlo za kontinuiteto pred in po tem datumu. Jubilejnim slovesnostim so svoj pečat pogosto vtisnile prevladujoče politične konstelacije, značilne za določeno zgodovinsko obdobje. Tako je bil Luther leta 1617, ko so se nad Evropo zbirali temni oblaki in je nad njo visela grožnja krvave verske vojne, simbol boja proti Rimu in papeštvu. Leta 1717 je veljal za ikono, ki je ljudi popeljala iz temačnega srednjega v novi vek, in sto let pozneje, ko so leta 1817 v Turingiji, na gradu Wartburg, na pravem versko-nacionalnem shodu proslavljali tristo obletnico reformacije in zmago četrto obletnico zmage združene evropske vojske v bitki pri Leipzigu, so Luthra povzdignili v nemškega nacionalnega junaka. Sredi prve vojne, leta 1917, je veljal ne le za utemeljitelja nemškega jezika, temveč je postal »personifikacija pravega Nemca« (Koch 2016, nepag.). Za 450. obletnico Luthrovega rojstva, v letu nacionalsocialističnega prevzema oblasti v Nemčiji (1933), so Luthra proslavili kot od Boga poslanega vodjo (ali vsaj njegovega znanilca), medtem ko je po izgubljeni drugi vojni ob 400. obletnici smrti postal tolažnik Nemcev. V osemdesetih letih 20. stoletja, ko sta se Vzhodna in Zahodna Nemčija prerekali o njegovi dediščini, pa v Nemški demokratični republiki naenkrat ni več veljal za knežjega hlapca, temveč za predstavnika zgodnje meščanske revolucije.

4 Margot Käßmann, nemška evangeličanska teologinja, opozarja, da je začetek reformacije smiselneje postaviti v leto 1520, ko je Luther zažgal papeško bulo *Exsurge Domine*, ki mu je grozila z izobčenjem; leta 1517 bi namreč Luthra lahko prej označili za »katoliškega reformatorja« kot pa za začetnika in utemeljitelja reformacijskega gibanja (Käßmann 2017). Natančneje o imaginariju Luthra skozi čas piše Jonatan Vinkler (2018, 27–50).

je (Käßmann 2017). Če se torej ozremo nazaj, moramo biti previdni, saj so obletnice reformacije vedno povezane z vsakokratnim prevladujočim duhom časa.

Na Slovenskem so se v takšnih kontekstih sicer večkrat omenjali tudi Luther in začetki reformacije na Nemškem, a v ospredju je bil seveda Primož Trubar. Slovensko kulturno zavest je nedvomno zaznamoval do te mere, da je Slovenija v letu po razglasitvi samostojnosti (1992) dan reformacije razglasila za državni praznik in dela prost dan; poleg tega je Slovenija tudi edina država članica EU, ki ima na svojem evrskem kovancu upodobljenega reformatorja in protestantskega duhovnika, torej Trubarja.

Z ozirom na petstoletnico reformacije, ki smo jo praznovali lani in smo jo slovesno obeležili tudi na Slovenskem,⁵ pričujoči prispevek, ki se osredotoča na dogajanje v Ljubljani leta 1917,⁶ obravnava vprašanje, ali in kako so se tu pred sto leti, sredi prve svetovne vojne, spomnili reformacijskih dogodkov izpred petstotih let. Na osnovi arhivskih virov in (žal redkih) objav v tedanjem časopisju, ki je izhajalo bodisi v nemščini ali v slovenščini, so v nadaljevanju rekonstruirani tedanji dogodki v glavnem mestu Kranjske,⁷ pri čemer predvidevamo, da je reformacijski

5 V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani je bila na ogled postavljena osrednja razstava ob reformacijskem jubileju, ki jo je zasnoval Jonatan Vinkler (»Božja beseda ostane na veke«, dostop 23. september 2018: <http://www.nuk.uni-lj.si/aktualno/razstave/2016/beseda-bozja>), na Ljubljanskem gradu pa so si obiskovalci lahko ogledali razstavo »Raz-stavljena usta. Z Luthrom v svet besed« (Ahačič 2017), ki jo je v Ljubljano pripeljal Goethe-Institut (»Aufs Maul geschaut. Mit Luther in die Welt der Wörter«, kurator Friederich W. Block (Kassel), dostop 25. avgust 2018: https://www.goethe.de/ins/si/de/ver.cfm?fuseaction=events.detail&event_id=20941130).

6 O nemških evangeličanih na Slovenskem v obdobju med obema vojnama piše Boštjan Zajšek (2011, 91–106), poglobljeno o verski solidarnosti nemških protestantov z evangeličani v slovenskih deželah Angela Ilič (2016, 193–219), o začetkih luteranske cerkve na Slovenskem pa Luka in Angela Ilič (2017, 116–23).

7 Obsežno bibliografijo o protestantizmu na Slovenskem je sestavil letos preminuli zgodovinar in arhivar Franc Kuzmič (1995, 139–216). Njegovo delo je za obdobje od 1995 do 2005 že dopolnil zgodovinar Alojz Cindrič (2006, 387–430).

jubilej zasenčila vojna, da so ga praznovali v ozkem krogu evangeličanske občine ter da širša javnost nanj ni bila zares pozorna.

Ustanovitev evangeličanske cerkvene občine v Ljubljani

Če primerjamo razvoj v osrednjem delu današnje Slovenije z razvojem na severovzhodu, kjer pri nas še danes živi največ evangeličanov, hitro ugotovimo, da so za razliko od notranjeavstrijskih dežel, kjer je protireformacijsko gibanje v veliki meri izkoreninilo protestantizem, v Pomurje in Porabje tako z ogrskega kot nemškega prostora že v začetku 16. stoletja prodirale reformacijske ideje. Konec 16. stoletja je na severovzhodu k evangeličanski cerkvi sodilo celotno območje med Monoštom, Petanjci in Dolnjo Lendavo, in sicer sta se tu »močno prepletali evangeličanska in reformirana smer protestantizma, odvisno od premoči evangeličanskih in reformiranih velikašev na Ogrskem« (Kuzmič 1996, 52–55), protestantizem pa se je dokončno utrdil v prvi polovici 17. stoletja (Kuzmič 2008, 116–27). Razlogi za to so raznoliki, predvsem je zaradi še neoblikovanega meščanstva kmečki stan postal nosilec nove vere, zemljiška gospoda pa je bila zaradi turške nevarnosti dokaj ravnodušna do protireformacije in je spoštovala versko svobodo (Šebjančič 1971, 159–65; Šebjančič 1977, 25–35). Seveda je potrebno omeniti tudi, da so bile po izgonu protestantov s Štajerske in Kranjske pretrgane vse vezi z rojaki na desnem bregu Mure, kar je pomenilo, da so morali na severovzhodu iskati somišljenike na madžarskem ozemlju (Fujs 1996, 63). Po tolerančnem patentu Jožefa II. iz leta 1781 so protestanti v Pomurju živeli v okviru madžarske evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi, vse dokler leta 1922 ni bila ustanovljena Prekmurska evangeličanska šinjorija (seniorat), s čimer je bila odpravljena več kot 360-letna priključenost madžarski cerkvi (Kuzmič 1996, 56). A tudi seniorat ni imel popolne samostojnosti, saj je deloval v okviru evangeličanske cerkve v Kraljevini Jugoslaviji⁸ in tako ohranil

8 Zunaj Prekmurja, v Dravski banovini, je deloval seniorat nemške evangeličanske cerkve.

pravico do uporabe domačega bogoslužnega jezika pri verouku in v literaturi (Kuzmič 1987, 56). Kljub temu je to za evangeličane v Prekmurju pomenilo, da so bili ločeni od tradicionalnega madžarskega duhovnega in kulturnega območja ter so se morali na novo organizirati (Fujs 1996, 63). Tudi tu tiči razlog za to, da ima evangeličanski tisk v slovenskem jeziku tu relativno kratko tradicijo. Šele leta 1920 je pod taktirko madžarskega evangeličanskega duhovnika, seniorja, zgodovinarja in pisatelja Števana Kovatša (1866–1945) izšla prva številka t. i. Luhtrovega koledarja, *Luther kalendari*, pisana še po madžarski abecedi.⁹ Nadalje je med letoma 1922 in 1941 izhajal še mesečnik prekmurskega seniorata *Düševni list*. V letih po prvi svetovni vojni v omenjenih glasilih nikoli niso omenjali obletnic reformacije in morebitnih praznovanj, objavljali pa so besedila o Trubarju, Philippu Melanchtonu (1497–1560) in Martinu Luthru (Kuzmič 2017, 191–94) pa tudi o protestantskih avtorjih iz Prekmurja, ki so zaznamovali književno, kulturno in versko življenje v regiji, med njimi npr. evangeličanski duhovnik, učitelj, prevajalec in avtor številnih spisov Štefan Küzmič (1723–1779) (več o njem Leskovec et al. 1974; Kuzmič 2014, 184–92).

Za razliko od severovzhodnih delov današnje Slovenije je protireformacija na Kranjskem vrste reformatorjev zdesetkala. Primož Trubar je moral tako kot mnogi drugi somišljeniki, med njimi tudi na primer na Kranjskem rojeni Paul Wiener (1495–1554), kasnejši prvi evangeličanski škof na Sedmograškem (Elze 1882; Pitters 2017, 186–92), zapustiti domačo deželo. Reformacija in protestantizem sta bila zatrta. Šele v 19. stoletju so priseljenci iz nemških protestantskih dežel, ki so v iskanju boljšega življenja zapustili domača ognjišča, prišli v slovenske dežele, se tu ustalili, se preživljali kot vojaki, delavci ali obrtniki in obenem začeli ustanavljati nove evangeličanske občine, in sicer v Ljubljani, v Celju in v Mariboru (Zajšek 2011, 93).

Evangeličanska cerkvena občina v Ljubljani, katere začetki segajo v čas reformacijskega gibanja v 16. stoletju, je bila uradno ustanovljena 27.

9 Šele leta 1923 pričnejo kontinuirano izdajati *Evangeličanski koledar*, ki je od leta 1934 dalje izhajal v gajici.

oktobra 1850,¹⁰ medtem ko so temeljni kamen za gradnjo nove evangeličanske cerkve položili leto pozneje in jo posvetili leta 1852. V primerjavi s katoliško cerkvijo je evangeličanska predstavljala, tako kot je to še danes, manjšino. V slavnostnem poročilu ob 75-letnici ustanovitve cerkvene občine leta 1927 tako preberemo, da je evangeličanska cerkev edino pribežališče oz. trdnjava evangeličanskega življenja med skoraj milijonom drugače verujočih, torej, kot piše v izvirniku, »alleiniger Hort evangelischen Lebens unter fast einer Million Andersgläubigen« (*Festbericht* 1927, 3)¹¹. Sprva majhna cerkvena občina je leta 1912 štela že 600 članov. To je bilo v primerjavi z drugimi evangeličanskimi občinami v okolici vseeno relativno malo, sploh če pomislimo, da je imela celjska cerkvena občina istega leta 551 članov, v Trstu so jih našeli 835, za rezidenčno mesto Dunaj pa statistike izpričujejo 10.725 članov (Cvelfar 2004, 133; *XV. Superintendential* 1913, 30¹²).

V ljubljanski cerkveni občini je maja 1855 odprla svoja vrata tudi evangeličanska šola z nemškim učnim jezikom, kar pomeni, da so izobrazbi namenjali veliko pozornosti. Šola pa ni bila namenjena le maternim govorcem, večinoma evangeličanom, obiskovali so jo tudi otroci iz katoliških družin (Matić 2002, 423–24; Ilić 2016, 198–99). Večina Slovencev je namreč govorila oba deželna jezika, nemško in slovensko, slovenska inteligenca, ki pa je vse do ustanovitve univerze 1919 študirala večinoma na dunajski almi mater, pa je nemško pogosto obvladala boljše kot slovensko (Žigon et al. 2017, 53–57). Slavnostni otvoritvi evangeličanske šole so, kot je poročal *Laibacher Zeitung* v svoji 121. številki, ki je izšla 29. maja 1855 (str. 526), prisostvovali številni pomembni možje iz javnega in političnega življenja, med njimi grof Chorinsky, dvorni svetnik grof Hohenwart, policijski direktor in vladni svetnik Strobach ter šolski svetnik dr. Močnik. Šele v osemdesetih letih 19. stoletja se je v luči politično zaostrenih odnosov med Nemci in Slovenci na Kranjskem (več

10 Prva bogoslužja so potekala po domovih že v prvi polovici 19. stoletja. V Ljubljani so prvo bogoslužje obhajali leta 1826 (ZAL LJU 295, fasc. 23, šk. 44, mapa 7: *Festbericht*, 3); prim. tudi kratek in zelo splošen oris nastanka in zgodovine evangeličanske cerkvene občine v Ljubljani v Dvořák Drašler 2004.

11 ZAL LJU 295, fasc. 23, šk. 44, mapa 7.

12 ZAL LJU 295, fasc. 19, šk. 38.

o tem Matic 2002) pojavilo vprašanje, ali Ljubljana res potrebuje šolo z izključno nemškim učnim jezikom. Glede na statistične podatke je ob štetju prebivalstva leta 1880 nemščino kot občevalni jezik v Ljubljani navedlo 21 % prebivalstva (Brix 1988, 53–54), vendar ne gre spregledati dejstva, da je rubrika »občevalni jezik« dovoljevala le vnos enega jezika, v primeru navedbe slovenskega in nemškega so drugi navedeni jezik enostavno prečrtali in upoštevali le slovenščino (ali obratno). Ne le zaradi tovrstnega tolmačenja statističnih podatkov, temveč tudi zaradi dejanskega naraščanja slovensko govorečega prebivalstva je postopoma upadalo število nemško govorečih prebivalcev v Ljubljani (Hösler 2006, 124); ti so pred prvo vojno predstavljali le še dobro šestino prebivalstva (Brix 1988, 53–54). V osemdesetih letih 19. stoletja je bilo v mestu 224 mešanih zakonov, torej slovensko-nemških, kar priča o tem, da so ljudje in tako tudi člani evangeličanske cerkvene občine živeli v mirnem sožitju ter da nacionalno razločevanje še zdaleč ni bilo tako pereč problem, kot ga včasih poskuša naslikati tedanja publicistika (Hösler 2006, 124). Kot rečeno, se je *Laibacher Zeitung* marca 1886 v svojem uvodniku začel spraševati, zakaj in čemu Ljubljana potrebuje evangeličansko nemško šolo, saj, tako beremo, celo na Dunaju glede na sorazmerno število prebivalstva ni toliko nemških ljudskih šol, kot jih ima majhna prestolnica Kranjske, kjer živi le 5.658 Nemcev in 18.845 Slovencev (»Dr. Tomaszczuk« 1886, 557). V Ljubljani so otroci tedaj obiskovali t. i. vadnico za dečke oz. vadnico za deklice (*k. k. Übungsschule für Knaben oz. k. k. Übungsschule für Mädchen*); v obeh sta bila učna jezika tako nemščina kot slovenščina, podobno kot pri dekliški šoli, ki jo je pri uršulinkah obiskovalo okoli 800 deklic (»Dr. Tomaszczuk« 1886, 557), poleg tega pa je bilo v mestu še šest ljudskih šol, med njimi tudi izključno nemška evangeličanska (Matic 2002, 279). Slednja je delovala vse do konca prve svetovne vojne z vmesno prekinitvijo v letih od 1889/1890 do 1904/1905 (Ilić 2016, 199).

Družbenokulturne in geopolitične razmere in s tem tudi položaj ljubljanske cerkvene občine pa so se, kot lahko razberemo iz dokumentov, v času pred in med prvo svetovno vojno korenito spremenili. V poročilu ob praznovanju 75-letnice obstoja cerkvene občine leta 1927 tako be-

remo, da je cerkev zaradi vojne in prevrata izgubila polovico svojih članov ter vse svoje premoženje in se odtlej bori za svoj obstoj. Le darovi vernikov niso mogli zaustaviti propadanja cerkvene zgradbe in pripadajočega poslopja, a v stiski so jim priskočili na pomoč somišljeniki, tako bratje in sestre iz domovine kot tudi evangeličanska Švica in predvsem dobrodelna organizacija nemških evangeličanov, Društvo Gustav Adolf (*Festbericht* 1927, 3).¹³

Razmere v ljubljanski evangeličanski občini torej niso bile rožnate, zato se postavljajo vprašanja, ali so v luči tega, da je v zaledju divjala tudi vojna, sploh pripravljali večje slovesnosti, ki bi obeležile 400-letnico reformacije, kako so si jih zamislili in jih izvedli ter v kolikšni meri je o tem poročalo časopisje, ki se je v teh časih nedvomno moralo posvečati »pomembnejšim« temam, torej novicam z bojišč.

Leto 1908 – 400-letnica Trubarjevega rojstva

Že pred veliko obletnico so se na Kranjskem spomnili 400. obletnice Trubarjevega rojstva. O njegovem pomenu, ki hkrati predstavlja tudi izhodišče za širše zastavljeno historično kontekstualizacijo in temeljito raziskovanje reformacije, govorijo številne publikacije, ki so izšle ob 400. in 500. obletnici njegovega rojstva (Ilešič 1908; Škulj 2009; Jerše 2009; Bjelčevič 2010) ter tudi ob 400-letnici njegove smrti (Dolinar 1986; Döttling 1986; Jakopin et al. 1996).

Za pričujoči prispevek si podrobneje pogledjmo, kaj se je v zvezi z obletnico dogajalo leta 1908. Kljub politično napetim časom, ki jih je zunanjepolitično zaznamovala aneksijska kriza v Bosni, notranjepolitično pa

13 ZAL LJU 295, fasc. 23, šk. 44, mapa 7. V izvorniku (in v ne najboljši nemščini) beremo: »Durch Krieg und Umsturz hat sich die Hälfte ihrer Glieder und ihr ganzes Vermögen verloren und kämpft seither um ihren Bestand. Kirche und Pfarrhaus verfielen und der Opferwilli (sic!) der Gemeindeglieder reichte nicht aus, sie zu retten. Man wollte schon verzagen, aber ,wo Not am grössten, da ist Gott am nächsten'. Der Gustav-Adolf-Verein, die evangelische Schweiz und Brüder und Schwestern aus dem Inlande haben uns geholfen, die Gebäude sind wiederhergestellt und wir von grosser Not befreit.«

je prišlo do nesoglasij med slovenskim in nemškim prebivalstvom zaradi jugoslovanskega vprašanja, naprej na Ptuju in v Celju (Cvirn 1997, 315–25), zatem pa tudi v Ljubljani (Matić 2002, 346), in so t. i. *septembrski dogodki* terjali celo nekaj žrtev (Stergar 2004, 207–19), je literarni zgodovinar Fran Ilešič (1871–1942) z desetimi uveljavljenimi znanstveniki pripravil in izdal obsežen *Trubarjev zbornik*. Obravnaval je literarna, zgodovinska, sociološka in etimološka vprašanja, urednik pa ga je opremil tudi z bogatim slikovnim gradivom. Poleg Ilešičeve publikacije so se Trubarja spomnili še v *Ljubljanskem zvonu*, v *Domu in svetu* ter v dvomesečniku *Blagovestnik* (v podnaslovu *List za razširjenje Kristusove resnice in bogoljubnega življenja med slovenskim ljudstvom*), tedaj edinem evangeličanskem listu pri nas, ki ga je v Ljubljani urejal češki protestantski teolog in prevajalec Anton Chráska (1868–1953) (Brkič 1999). Medtem ko je *Ljubljanski zvon* septembra 1908 objavil daljšo razpravo o Trubarju izpod peresa literarnega kritika Ivana Merharja (1874–1915), je *Dom in svet* v svoji deseti številki leta 1908 (str. 479) napovedal dve obsežnejši deli, ki sta istega leta izšli v knjižni obliki; prvo, naslovljeno *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, je istega leta priobčil Ivan Prijatelj (1875–1937), drugo razpravo (*Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov*) pa je napisal publicist Albin Prepeluh (1881–1937) in jo v Ljubljani objavil pod psevdonimom Abditus. Nadalje je *Blagovestnik* na svoji naslovnici 3. maja 1908 objavil Dalmatinov prevod Luthrove pesmi *Ein feste Burg ist unser Gott [Grad trden]*,¹⁴ peti evangeličanski duhovnik v Ljubljani, dr. Ottmar Hegemann (1869–1917), je tu objavil biografsko skico o Trubarju (*Zu Primus Trubers 400jährigen Geburtstag*), ki so jo najprej objavili v avstrijskem letopisu *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* (let. 29).¹⁵ Trubarja pa se je 19. junija 1908 spomnil tudi *Učiteljski tovariš*, ki je svoj feljton – avtor ni podpisan – namenil njegovemu življenju in delu (»Primož«

14 Nekatere številke *Blagovestnika* hrani knjižnica Mira Jarca v Novem Mestu. Luteranska himna, t. i. Luthrova roža, v današnjem prevodu nosi naslov *Trdi grad je naš Bog*.

15 Posebni odtis je dal Hegemann na svoje stroške natisniti na Dunaju ter ga verjetno razdelil med člane cerkvene občine. Izvod hrani Narodna in univerzitetna knjižnica (sig. 38160).

1908, nepag.). In nenazadnje so med letoma 1908 in 1910 v parku nasproti Moderne galerije postavili tudi Trubarjev spomenik, ki je najstarejši med javnimi spomeniki prvemu piscu v slovenskem jeziku in je delo akademskega kiparka Franca Bernekerja (1874–1932).

Priprave in obeležitev 400-letnice reformacije

Po Trubarjevem letu 1908 se je z veliko hitrostjo približevala 400. obletnica reformacije. Medtem je Evropa globoko zakorakala v vojno in so bili časopisi zaposleni s poročanjem z bojišč, tako da so druge vsakdanje novice komajda našle pot v časopisne stolpiče. Po hudih izgubah avstrijske vojske v 11. soški bitki septembra 1917 je oktobra 1917 sledil preobrat, ki se je v zgodovinopisje zapisal kot »Čudež pri Kobaridu«. Italijanska vojska se je morala umakniti, fronta pa se je ustavila na reki Piavi. Razumljivo je, da se je spričo takšnega razvoja dogodkov časopisje, tako slovensko kot nemško, osredotočilo na poročanje z bojnega polja – bil je pogled v negotovo, ki je, vsaj v medijih, tako se je zdelo, vse drugo potisnil v ozadje.

A daleč od strelnih jarkov in ne glede na vojno viхро so v zaledju vseeno tekle priprave na jubilejno leto reformacije. Na podlagi ohranjenih virov vemo, da so se reformacije v začetku 20. stoletja v ljubljanski cerkveni občini spomnili vsako leto, zatorej je bilo toliko pomembneje obeležiti tudi štiristoletnico. Posebej prizadeven in dejaven je bil duhovnik Ottmar Hegemann, po rodu iz nemškega Mannheima. Svoje delo v Ljubljani je pričel 1905 ter je cerkveno občino vodil vse do septembra 1917. Bil je velik ljubitelj narave, posebej ga je vleklo v gorski svet, od koder se jeseni 1917 ni vrnil – smrtno se je ponesrečil v Kamniških Alpah, kot je 25. septembra 1917 poročal *Laibacher Zeitung* (»Ottmar« 1917, 1371).

Hegemann je ob izbruhu prve vojne načrtoval, da bi tudi sam odšel na fronto. Leta 1917 je kratek čas deloval kot kurat na soški fronti, a je nazadnje uvidel, da je potrebnejši v ljubljanskem lazaretu, kjer je bil duševna opora številnim ranjenim vojakom, predvsem tistim evangeličanske veroizpovedi (Šimac in Keber 2011, 128). Z neutrudno vztrajnostjo jim

je prinašal časopise in knjige ter jim bil v tolažbo, kot beremo v nekrologu v *Laibacher Zeitung* (»Ottmar« 1917, 1371). Zanj je veljalo, da je bil izjemno razgledan in je imel široko paleto znanj z različnih področij. O religioznih vprašanjih je razpravljal v strokovnem časopisju, večkrat je priobčil ta ali oni članek za *Laibacher Zeitung*, bil je navdušen poznavalec in raziskovalec preteklosti, zanimala pa sta ga tudi gledališko in glasbeno življenje v Ljubljani (»Ottmar« 1917, 1371).

Svoj duhovniški poklic in poklicanost je Hegemann jemal zelo resno. Številne svoje pridige je dal natisniti, da so bile prosto dostopne vernikom – približno deset jih je v obliki separatnih odtisov shranjenih v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici, med njimi tudi besedilo, ki ga je svojim vernikom prebral 29. oktobra 1905 v sklopu praznovanja reformacije. Pridigo je naslovil *Der Segen der Reformation* [*Blagoslov reformacije*] (Hegemann 1905), v njej pa se je spraševal, zakaj morajo biti evangeličani reformaciji in njenim idejam še posebej hvaležni. Čeprav Hegemannove pridige iz naslednjih let niso ohranjene, lahko sklepamo, da je svetovljanski duh in veliki humanist, kakršen je bil, v Ljubljani zagotovo načrtoval veliko slavlje ob reformacijskem jubileju 1917. Iz ohranjenih virov izvemo, da je že februarja 1917 iz blagajne cerkvene občine namenil tisoč kron t. i. *Luthrovega prispevka* za ohranitev nemških evangeličanskih šol v Avstriji (*Luther-Spende 1917*)¹⁶ in je v kontekstu jubileja zagotovo načrtoval obeležitev dogodka. A načrte mu je prekrižala prezgodnja smrt.

Zdi se, da se člani in predstavniki ljubljanske cerkvene občine po Hegemannovi smrti niso najbolje znašli. Na srečanju občinskega zbora 19. septembra 1917 so se pogovarjali zgolj o tem, da se je ponesrečil in o nekaterih manj pomembnih temah, reformacijske obletnice pa se niso niti dotaknili (*Zapisniki 1917*, 118).¹⁷ Iz nadaljnjih zapisnikov izhaja, da so šele na srečanju 23. oktobra 1917 spregovorili o novih okoliščinah v cerkveni občini ter razpravljali o njenem nadaljnjem delovanju. Med drugimi je bil prisoten tudi vojni kurat Karl Hubatschek, doma iz Brucka na Muri, ki je z dovoljenjem superintendenta prišel iz Celja in

16 ZAL LJU 295, fasc. 9, šk. 18.

17 ZAL LJU 295, fasc. 23, šk. 45.

je do 27. julija 1918 skrbel za ljubljansko cerkveno občino (Morgenthaler [s. d.], 60).¹⁸ Zbrani so najprej ugotovili (*Zapiski* 1917, 119), da so vsi vrednostni papirji cerkvene občine po Hegemannovi smrti urejeni, za tem je Hubatschek poročal, da so v blagajni našli nekaj dokumentov, ki pričajo o tem, da je Hegemann z nizkimi vsotami podpiral interese avstrijske vojske na bojiščih, in šele pri drugi točki so se ustavili pri vprašanju praznovanja reformacijskega jubileja. Sklepe so strnili v tri točke:

- a) Slavnostno bogoslužje so nameravali obhajati v nedeljo, 28. oktobra, vojaško bogoslužje 31. oktobra ob 10.00 ter bogoslužje za mladino ob 11.00; na večerni program so umestili Hubatschovo predavanje o protestantih v Avstriji, ki mu je sledil še referat o protestantih na Madžarskem. Prav tako so se zedinili, da bo za ranjene vojake bogoslužje v garnizonski bolnišnici.
- b) V dobrodelne namene so iz šolskega fonda Luthrovemu društvu namenili tisoč kron, nekaj denarja so namenili skladu za vojna pokopališča in nekaj otrokom na Dunaju.
- c) Dogovorili so se, da bodo pripravili jubilejne publikacije za mladino in za odrasle člane cerkvene občine, predvsem pa za vse, ki na dan slavnosti ne bodo v Ljubljani; jubilejna izdaja jih bo tako spominjala na obletnico, poleg publikacije pa so zanje nameravali pripraviti tudi spremni dopis (*Zapiski* 1917, 119)¹⁹.

Iz ohranjenega tiposkripta Franza Morgenthalerja ml. (1909–1943), ki je del svojega vikariata absolvirjal v Ljubljani in je v tem času, verjetno na osnovi njemu dostopnih starejših dokumentov, napisal zgodovino ljubljanske cerkvene občine [*Die Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach*], izvemo, da so se sklepov tudi držali, celo več: Morgenthaler namreč poroča, da so v Ljubljani vse nedelje od 30. septembra do 31. oktobra 1917 namenili spominu na reformacijo in so jih praznovali v predreformacijskem vzdušju, da so osrednje bogoslužje, kot je bilo dogovorjeno, obhajali 28. oktobra, 31. oktobra pa so prip-

18 PAM 1846, šk. 24.

19 ZAL LJU 295, fasc. 23, šk. 45. Žal publikacija, ki so jo izdali, ni ohranjena.

ravili vojaško bogoslužje. Tudi večerni predavanjista bili odlično obiskani. (Morgenthaler [s. d.], 60)²⁰ Kar se tiče časopisja, o tem niso na veliko poročali ne slovenski ne nemški časopisi, še več, slovenski so dogajanje popolnoma prezrli, nemški dnevnik v Ljubljani *Laibacher Zeitung* pa je 30. oktobra 1917 (št. 249, str. 1572) v rubriki »Lokalne in provinci- alne novice« [Local- und Provinzial-Nachrichten] napovedal slavnostno bogoslužje za vojake. V skopi novici preberemo, da bo slavnostno bogoslužje potekalo v Kristusovi cerkvi na cesti Marije Terezije (današnji Gosposvetški) v Ljubljani ter da bo dunajsko Ministrstvo za vojaške zadeve v ta namen vsem vojakom evangeličanske in reformirane cerkve odobrilo prost dan ter jim tako omogočilo, da se udeležijo slovesnosti.

V tej objavi, ki edina neposredno priča o reformacijskem jubileju iz leta 1917 v Ljubljani, se jasno pokaže spoštovanje do augsburške in helvetske veroizpovedi, po drugi strani pa pred naši očmi še enkrat oživi tudi polikulturni komunikacijski prostor habsburške monarhije (Wolf 2012, 87–193), ki je s koncem prve svetove vojne za vedno utonil v poza- bo. V podonavski monarhiji je namreč večjezičnost močno zaznamo- vala mnoga področja vsakdanjega življenja; v vojski je bil jezik pove- ljevanja sicer nemški, vendar so v primeru, da je v regimentu vsaj 20 % vojakov govorilo nek drug jezik, rekrute izobraževali tudi v tem, nava- dno slovanskem jeziku (Stergar 2004, 47–50, 105–14; Scheer 2014, 75–92). Lahko si torej predstavljamo, da so se ob priliki reformacijskega bogo- služja v ljubljanski evangeličanski cerkvi poleg nemščine vsaj neformal- no slišali tudi drugi jeziki monarhije, zagotovo slovenščina, nedvomno pa še kateri slovanski.

Sklep

Na osnovi povedanega izhodiščne teze, namreč da so vojne razme- re prispevale k temu, da evangeličani v Ljubljani reformacijskega jubi- leja niso obeležili z velikimi slavnostmi, ne moremo popolnoma potrdi-

20 PAM 1846, šk. 24.

ti. Prav tako zaradi neobstoječih časopisnih poročil dogajanja v Ljubljani ne moremo primerjati z morebitnimi slavnostmi v drugih cerkvenih občinah, na primer v Celju ali v Mariboru. Vsekakor je treba poleg vojnih razmer upoštevati še nekaj drugih okoliščin. Dejstvo je, da so bili člani ljubljanske evangeličanske cerkvene občine pretežno Nemci, in če je še sredi 19. stoletja v Ljubljani živelo okoli 5.000 Nemcev, tj. okoli 40 % prebivalstva, in je njihovo absolutno število do leta 1900 ostajalo relativno konstantno (leta 1910 je v mestu živelo 5.959 Nemcev), so ti zaradi rasti prebivalstva ob začetku prve svetovne vojne predstavljali le še dobrih 14 % prebivalstva (Brix 1988, 53–54). Čeprav moramo biti, kot omenjeno, pri tovrstnih številkah previdni, pa vseeno dokaj realistično odslkujejo splošni trend ter govorijo o tem, da je pretežno nemško govoreča ljubljanska evangeličanska cerkvena občina nagovorila le manjšino prebivalstva. Drugo dejstvo je, da je vojna skupaj z menjavo na prestolu leta 1916 ter grozečo slutnjo konca monarhije poskrbela za negativno ozračje med ljubljanskim nemštvom, v katerem je bilo malo posluha za organizacijo velikih jubilejnih slavnosti. In tretjič je k temu svoje prispevala tudi nenadna smrt angažiranega duhovnika Ottmarja Hegemanna, ki je močno pretresla cerkveno občino. Če namreč Hegemann ne bi preminul tik pred veliko obletnico, bi v Ljubljani zagotovo zabeležili odmevnejše dogodke ob jubileju. Tako pa Hegemannova življenjska zgodba in njen žalostni konec potrjujeta znano dejstvo, da včasih uspeh celotnega projekta zavisi od enega samega človeka, ki je gonilna sila pri njegovi uresničitvi. Hegemann reformacijskega praznovanja leta 1917 ni več doživel; neokrnjena narava, ki ga je obdajala, je bila njegova zadnja spremljevalka. Ravno Alpe, kjer je na svojih poteh pogosto iskal odgovor na vprašanje, kaj bo negotova prihodnost prinesla njegovi cerkvi in njegovi deželi, so bile zanj usodne.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana

- Die XV. Superintendential-Versammlung der Wiener Superintendenzen helv. Bek. abgehalten in Wien von 14. bis 16. September 1913. 1913. V ZAL LJU 295, Protestantska cerkvena občina, fasc. 19, šk. 38.
- Festbericht der evangelischen Kirchengemeinde Laibach anlässlich ihres 75-jährigen Bestehens 1852–1927. 1927. V ZAL LJU 295, Protestantska cerkvena občina, fasc. 23, šk. 44, mapa 7.
- Morgenthaler, Franz. s. d.: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach. V PAM 1846, Evangelijska verska občina Maribor, šk. 24.
- Zapiski 1907–1934. 1917. V ZAL LJU 295, Protestantska cerkvena občina, fasc. 23, šk. 45.

LITERATURA

- Ahačič, Kozma, ur. 2017. *Raz-stavljena usta. Z Luthrom v svet besed*. Ljubljana: Goethe-Institut.
- Bjelčevič, Aleksander, ur. 2010. *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Brix, Emil. 1988. »Die zahlenmäßige Präsenz des Deutschtums in den südslawischen Kronländern Cisleithaniens 1848–1918: Probleme der Nationalitätenstatistik.« V *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1918*, ur. Helmut Rumpfer in Arnold Suppan, 43–62. Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: R. Oldenbourg Verlag.
- Brkič, Daniel. 1999. *Anton Chráska med Slovenci: o duhovnih koreninah evangelijskega gibanja pri nas*. Koper: Vostri.
- Cindrič, Alojz. 2006. »Izbrana bibliografija o protestantizmu na Slovenskem (1995–2005).« V *Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa*, ur. Marko Kerševan, 387–430. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Cvelfar, Bojan. 2004. »Nobene škode? (Iz zgodovine protestantizma v Celju).« *Evangelikiški koledar za leto 2004*: 126–34.
- Cvirn, Janez. 1997. *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Založba Obzorja.
- Dolar, Darko, ur. 1986. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Döttling, Walter. 1986. *Primus Truber 1508–1586: zum 400. Todestag des slowenischen Reformators; Leben und Werk*. Tübingen: Vogler.
- »Dr. Tomaszczuk, Krains neuer Anwalt.« 1886. *Laibacher Zeitung*, 26. marec, 1886: 557.

- Dvořák Drašler, Breda. 2004. »Oris nastanka in zgodovine evangeličanske cerkvene občine v Ljubljani.« Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
- Elze, Theodor. 1882. *Paul Wiener, Mitreformator in Krain, Gebundener des Evangeliums in Wien, erster evangelischer Bischof in Siebenbürgen*. Wien: Klinkhardt.
- Fujs, Metka. 1996. »Politično opredeljevanje prekmurskih evangeličanov med vojna-ma.« *Evngeličanski koledar za leto 1996*: 62–67.
- Hegemann, Ottmar. 1905. *Der Segen der Reformation*. Laibach: Selbstverlag.
- Hösler, Joachim. 2006. *Slowenien: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Regensburg: Friedrich Pustet Verlag.
- Ilešič, Fran, ur. 1908. *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Ilić, Angela. 2016. »'Podajmo si roke in srca!' Verska solidarnost nemških protestantov z evangeličani v slovenskih deželah 1856–1918.« *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 12 (23–24): 193–219.
- Ilić, Luka, in Angela Ilić. 2017. »Primus Truber und die Anfänge der lutherischen Kirche in Slowenien.« *Ost-West: Europäische Perspektiven* 18 (2): 116–23.
- Jakopin, Franc, Marko Kerševan in Jože Pogačnik, ur. 1996. *III. Trubarjev zbornik: Reformacija na Slovenskem – ob štiristoletnici Trubarjeve smrti; Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija 1987*. Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- Jerše, Sašo, ur. 2009. *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*. Ljubljana: Slovenska matica.
- . 2009a. »Vera in hotenja: Silhuete religioznosti.« V *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, 13–29. Ljubljana: Slovenska matica.
- . 2017. »Slovenski kraji spomina: Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav.« *Zgodovinski časopis* 71 (1–2): 246–67.
- Käßmann, Margot. 2018. »Reformation und Ökumene – eine Herausforderung.« Predavanje 11. marca 2016 v Luksemburgu. http://www.ekd.de/vortraege/2016/20160311_kaesmann_reformationsjubilaem.htm
- Kerševan, Marko, ur. 2006. *Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- . 2013. »Primus Trubars ‚Kirche Gottes der slowenischen Sprache‘ und ‚Volk der slowenischen Sprache‘.« *Carinthia I: Mittheilungen des Geschichtsvereines für Kärnten* 203: 155–65.
- Koch, Kurt. 2016. »Geleitwort.« V *Luther für Katholiken – 100 Worte*, ur. Kurt Koch, nepag. München: Verlag Neue Stadt. (V slovenskem prevodu T. Žigon je delo izšlo leta 2017 z naslovom *Luther za katoličane*. Ljubljana: Novi svet).
- Kuzmič, Franc. 1995. »Bibliografija o protestantizmu na Slovenskem.« *Zbornik sloboškega muzeja* 4: 139–216.

- . 2008. »Oris protestantizma v prostoru med Radgono in Puconci.« *Evngeličanski koledar za leto 2008*: 116–27.
- . 2014. »Trije evangeličanski seniorji in njihova publicistična dejavnost.« *Evngeličanski koledar za leto 2014*: 184–92
- . 2017. »Marin Luther in Prekmurje.« *Evngeličanski koledar za navadno leto 2017*: 191–94.
- Kuzmič, Mihael. 1996. »Reformacija pri ogrskih Slovencih in njena kontinuiteta.« V *III. Trubarjev zbornik: Reformacija na Slovenskem – ob štiristoletnici Trubarjeve smrti; Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija 1987*, ur. Franc Jakopin, Marko Kerševan in Jože Pogačnik, 52–62. Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- Lehmann, Hartmut. 2005. »Martin Luther und der 31. Oktober 1517.« V *Jubiläum, Jubiläum ... Zur Geschichte öffentlicher und privater Erinnerung*, ur. Paul Münch, 45–60. Essen: Klartext Verlag.
- Leskovec, Antoša, Mira Medved in Jože Ternar, ur. 1974. *Zbornik Štefana Küzmiča: Gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Matić, Dragan. 2002. *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Merhar, Ivan. 1908. »Primož Trubar.« *Ljubljanski zvon* 28 (8): 514–25.
- »Ottmar Hegemann.« 1917. *Laibacher Zeitung*, 25. september, 1917: 1371.
- Pitters, Hermann. 2017. »Paul Wiener (1495–1554) – Evropejec reformacije; predavanje ob srečanju sedmograških in slovenskih evangeličanov na Rašici 9. oktobra 2016.« *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 13 (25): 184–92.
- »Primož Trubar.« 1908. *Učiteljski tovariš* 48 (25): nepag.
- Scheer, Tamara. 2014. »Die k.u.k. Regiments Sprachen: Eine Institutionalisierung der Sprachenvielfalt in der Habsburgermonarchie (1867/1868–1914).« V *Sprache, Gesellschaft und Nation in Ostmitteleuropa. Institutionalisierung und Alltagspraxis*, ur. Klaas-Hinrich Ehlers, Marek Nekula, Martina Niedhammer in Hermann Scheuringer, 75–92. Göttingen: V & R.
- Sönke, Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler, ur. 2011: *Primus Truber: Der slowenische Reformator und Württemberg*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Stergar, Rok. 2004. *Slovenci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Šebjančič, Franc. 1971. »Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od konca 16. do konca 18. stoletja.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 7 (2): 159–65.
- . 1977. *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev (od začetkov reformacije do dualistične ureditve Avstro-Ogrske)*. Murska Sobota: Pomurska založba.

- Šimac, Miha, in Katarina Keber. 2011. »Patriae ac humanitati!« *Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Škulj, Edo, ur. 2009. *Primož Trubar. Trubarjev simpozij v Rimu*. Celje: Celjska Mohorjeva družba/Društvo Mohorjeva družba; Rim: Slovenska teološka akademija; Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti.
- Vinkler, Jonatan. 2014. »Cerkovna ordninga Primoža Trubarja kot politično dejanje.« *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 10 (19/20): 14–35.
- . 2016. »Hišna postila Primoža Trubarja (1595): prvi veliki pripovedni tekst slovenske književnosti in njegovi konteksti.« *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 12 (23/24): 49–75.
- . 2018. »Ali je mogoče o Luthru pisati enako kot v preteklosti? Imaginarij Luthra skozi čas – razmerje do historiografskih paradigem.« *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 14 (27): 27–50.
- Wolf, Michaela. 2012. *Die vielsprachige Seele Kakaniens. Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Böhlau.
- Zajšek, Boštjan. 2011. »Nemški evangeličani na Slovenskem med obema svetovnima vojnama.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 59 (1): 91–106.
- Žigon, Tanja, Karin Almasy in Andrej Lovšin. 2017. *Vloga in pomen prevajanja učbenikov v 19. stoletju: Kulturni in jezikovni vidiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

[https://doi.org/10.26493/2590-9754.14\(28\)43-60](https://doi.org/10.26493/2590-9754.14(28)43-60)

UDC: 274(450.367)"18"

Vincenc Rajšp

Der Protestantismus in der Region Goriška (Görz/Gorizia/Gorica und Umgebung) im 19. Jahrhundert bis zum 1. Weltkrieg

Dieser Beitrag verdankt seine Entstehung dem 80. Geburtstag des bedeutendsten slowenischen Zeithistorikers der Region Goriška Dr. Branko Marušič, der in der Monographie „Doktor Karel Lavrič (1818-1876) und sein Zeitalter“ diesen angesehenen slowenischen Politiker auch aus der Sicht seines Glaubens – dem Protestantismus – beschrieben hat. Die Abhandlung zeigt den historischen Hintergrund der protestantischen Kirche in der Region Goriška der Lavrič angehörte und wo er nach den Ritualen dieser Kirche auch begraben wurde.

Der Protestantismus in der Region Goriška erblühte im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts und blieb bis zum Ersten Weltkrieg lebendig, danach blieb er im Rahmen der Methodistenkirche erhalten, die auch die von Görzer Protestanten errichtete Kirche übernahm.

Die evangelische Kirche in Görz war eng mit der Industriellenfamilie von Ritter Záhony verbunden. Gründervater war Johann von Ritter, der aus Frankfurt am Main über Triest nach Görz kam, wo später seine Söhne Heinrich und Julius Hektor sein Wirken sowohl im wirtschaftlichen als auch im kirchlichen Bereich fortführten. Der größte Verdienst der Familie war, nach einer besonderen Einflussnahme durch Kaiser Franz Joseph I., die Gründung einer Filiale durch den Bau der Kirche und die Verwaltung der protestantischen Glaubensgemeinschaft.

Einen besonderen Stempel drückte Gräfin Elvine de la Tour (geb. von Ritter) dieser Diakonenarbeit mit ihrer Erziehungsanstalt für arme Mädchen auf dem Gut Russiz auf, deren Hauptzweck die missionarische Ausbildung im protestantischen Glauben war.

Die evangelische Gemeinde in Görz stand in einem reger Kontakt mit dem zentraldeutschen Raum, Johann Christoph von Ritter stammte aus Frankfurt, die zentralen Verbände der »Gustav-Adolf-Stiftung« waren die Hauptfinanzierer der Instandhaltung der Kirche sowie des Aufbaus der Kirche und der Pfarrei. Eine große Mehrheit der Gläubigen, die in von Ritters Fabriken beschäftigt waren, kam aus dem deutschen Raum, Predikanten und Lehrer kamen auch aus dem mitteldeutschen und dem breiteren deutschsprachigen Raum.

Neben dem religiösen Zentrum in Görz organisierten sie auch Gottesdienste an Sonn- und Feiertagen und den Religionsunterricht in Gradisca, (Strafhaus) Russiz, Monfalcone, Grado und gelegentlich auch anderswo. In Görz gab es eine Sonntagsschule, in den Jahren 1865 bis 1890 auch eine Grundschule und die protestantische Schule in Russiz, für die die Gräfin anlässlich einer Audienz beim Kaiser im Jahr 1879 erwirkte, dass sie auch katholische Kinder besuchen durften. Die Sprache in den Schulen und bei den Gottesdiensten war Deutsch, gelegentlich war aber auch ein wenig Italienisch dabei. Innerhalb der Gemeinschaft waren „Der Gustav-Adolf Ortsverein“ und „Der Gustav-Adolf Frauenverein“ sehr aktiv, indem sie Geld für andere bedürftige Protestanten sammelten. Über die Arbeit der evangelische Pfarrgemeinde und die Verbände wurde im „Jahresbericht des Evangelischen Kirchen A. U. H. C. Görz“ berichtet, anlässlich der „Einweihung des Neuen Kirche zu Görz“ 1865 erschien das Buch „Die Erbauung und Einweihung der Evangelischen Kirche zu Görz mit einem geschichtlichen Rückblick auf die Entstehung der Gemeinde“.

Auf dem Gebiet des heutigen Slowenien gab es einige Protestanten in Ajdovščina, Tolmin, Solkan, während des Baues der Wocheiner Bahn auch an anderen Orten. Eine größere Anzahl von Protestanten gab es noch beim Militär und im Tourismus.

Konflikte zwischen der katholischen Mehrheitsbevölkerung und den Protestanten gab es in Eheangelegenheiten sowie bei Übertritten von einer Gemeinschaft in die andere und im Bildungsbereich, wenn protestantische Kinder katholische Schulen besuchten und katholische Kinder am protestantischen Unterricht teilnehmen. Jedoch erwähnt der Bericht auch die gute Zusammenarbeit vor allem im Bereich des Gesangs, als katholischen Sänger an protestantischen Zeremonien teilnahmen, anlässlich des Baus der Kirche wurden aber auch die Barmherzigen Brüder mit ihrem Krankenhaus lobend erwähnt.

Schlüsselwörter: Protestantismus, evangelische Kirchengemeinde, Görz/Gorizia/Gorica, 19. Jahrhundert

UDC 274.5(497.4Ljubljana)"1917":070

*Tanja Žigon***Die Feierlichkeiten anlässlich des 400. Jahrestages der Reformation in Ljubljana 1917 im Spiegel der Archivquellen sowie der slowenisch- und deutschsprachigen Presse**

Das 500. Reformationsjubiläum, der 2017 auch in Slowenien feierlich begangen wurde, gibt den Anlass zur Frage, wie vor hundert Jahren in der damaligen Hauptstadt des Landes Krain, Laibach, also in der heutigen Hauptstadt Sloweniens, Ljubljana, der Reformation gedacht wurde. Da die evangelische Gemeinde in Laibach eine sehr kleine war und im Jahr 1917 der Krieg tobte, gab es keinen besonderen Anlass zu großen Feierlichkeiten. Die Frage, die sich stellt, ist, ob überhaupt, wie und welche feierlichen Veranstaltungen zum Gedenken der Reformation im Jahr 1917 in Laibach stattfanden. Anhand der Protokolle und Berichte aus dem Nachlass der protestantischen Kirchengemeinde in Laibach und anhand der spärlichen Berichte in den damaligen Zeitungen, sowohl in den deutschen als auch in den slowenischen, wurde im vorliegenden Beitrag der Versuch unternommen, die Geschehnisse im Jahr 1917 zu rekonstruieren und zu erörtern.

Schlüsselwörter: Reformationsjubiläum 1917, evangelische Kirchengemeinde, Ljubljana/Laibach, Ottmar Hegemann, Zeitungsberichte, Archivquellen

UDC 929Trubar P.:655(430Urach)

*Karl W. Schwarz***The Slovenian Luther and the South Slav printers in Urach**

The article deals with the link between printing and the Reformation and examines the South Slav literature connected with the Reformation which was collected at Tübingen University and the Viennese court library. This special literature is of interest to the fields of theology, history, culture, linguistics and printing.

The article pays attention to Primus Truber, the so-called Slovenian Luther, providing information about his life and works. His high regard in Slovenia is due to the fact that his Reformation writings were the first works of Slovenian literature. His Lutheran catechism (*Catechismus In der Windischenn Sprach* [1550]), which was published together with his reading primer (*Abecedarium* [1550]), existed in a single copy in the Austrian National Library, a precious work. *Palatina Viennensis* holds 35 prints, the second largest collection worldwide of South Slav original printed works relating to the Reformation.

Truber is famous for translating the Bible. In a letter to Heinrich Bullinger he gave the reason and occasion for doing this: because the church in his homeland demanded it. Consequently he applied himself to this work vigorously and with determination; by 1557/1575 he had translated the New Testament and Psalms. His disciple Georg Dalmatin finished the translation in 1584, the final climax of South Slav printing.

The article also discusses the Urach printing press located near Tübingen. Up to 1564 37 works were printed there in over 30,000 copies. Attention is paid to Truber's *Cerkovna Ordninga* (Church Order), the oldest legal work in the Slovenian language.

The article aims to emphasize the enormous importance of the Reformation for Slovenian history, culture and social studies. Truber's achievement is not limited to the linguistic level but is significant also with regard to religion and theology. Truber was motivated by mission and his intention was to transfer church reformation to Slovenian people in the Habsburg monarchy – and even to the Ottoman Empire.

Keywords: Primus Truber/Primož Trubar, Georg Dalmatin /Jurij Dalmatin, South Slav printing, Bibelanstalt, Urach

UDC: 274(437.3)"15"

Jonatan Vinkler

The Bohemian Brethren – 560 years. II: After Luther's appearance – between reform and politics

After Luther's appearance in 1517 the Bohemian brethren were faced with several important issues. They had to define their attitude towards the reformed movement near at hand, in Saxony, which in the decade since its beginnings had developed into a church with its own confession (1530). They had to tackle the challenges of Lutheran theology, especially concerning their own consideration of justification. They needed to define afresh their own teaching on the sacraments. And they had to determine over again the position of the church in society and the position of the aristocracy and the intelligentsia within itself. All these changes began to happen after the death of Bishop Lukáš of Prague (1528). The Bohemian Brethren accepted Luther as the leading religious teacher and officially turned away from the theological views of Lukáš of Prague and his predecessors. In 1535 they first published their own confession, in which the main emphasis on justification by faith shows Luther's influence. Moreover, they no longer recognized seven sacraments, but only two (the Lord's Supper and baptism). After 1543 the Church of Bohemian Brethren also "returned to society" – it ceased to build the life of a secluded Christian community on the fringe of society or even beyond it and its order. From then on its members could be found in numerous professions where previously they had not participated (due to the strong theological emphasis on the importance of works, i.e. "the true Christian life" for salvation): they were involved in civic and provincial administration, and the

Bohemian Brethren nobility accepted military command responsibilities. The position of the aristocracy and intelligentsia among the Bohemian Brethren also changed. If both groups had previously been more or less merely a “tolerated” estate, without any important voice within the church, which did not demand any higher humanistic and theological education even from its priests, with the advent of Bishop Jan Avgusta (after 1537) aristocrats and intellectuals became leading representatives of the church in Bohemian society. On account of the Turkish danger at the gates of Central Europe (after 1529, when Suleiman the Magnificent besieged Vienna), the Bohemian Brethren theologians stopped especially pointing out the pitfalls that lurked with every political engagement of individual important aristocrats among the Bohemian Brethren. It was these who cooperated in the First Smalkaldic War on the Protestant side, which Emperor Charles V defeated in the Holy Roman Empire. Thus the Bohemian king Ferdinand I implemented numerous measures against the church, including reviving the St James mandate of King Vladislaus Jagiellon of 1508. All these interventions against the Bohemian Brethren were a warning for the future, since they clearly underlined the uncertain political and social position of the Bohemian Brethren against the Bohemian king as the Utraquist church.

Keywords: the Bohemian Brethren, theology, Luther, Jan Augusta, Ferdinand I, the St James mandate

UDC 274.5-1

Peter Kuzmič

The Church and the Kingdom of God

The Kingdom of God and the Church of Jesus Christ are two key New Testament concepts. While the Church cannot be identified with the Kingdom, for the latter is a larger and more comprehensive term, the two are nevertheless in close correlation and cannot be separated either. Speaking of the Kingdom as related to the Church means primarily to speak of the reign of Christ over and through the community called by his name. That reign of Christ in the present has two most important points of reference. The first is a foundational one, the past Christ-event, encompassing the Incarnation, the earthly life and ministry of Jesus, and their culmination in his substitutionary death and victorious resurrection. The Kingdom came in the person of Jesus, and the Church is the result of that coming of the King. The second point of reference is still in the future and will find its fulfillment in the return of Christ, which will bring about the completion of the Kingdom and the absorption of the Church into it. It is within this two-advent structure of salvation history that the Church exists “between the times.” It has always to *look back*, as it is built on the foundation laid by Christ and the apostles while it should also *look forward*, fully cognizant of the fact that while it “builds,” it is his Church and he will

come both to complete it and to judge it. The Church is not the Kingdom neither can it claim a monopoly on the Kingdom of God.

Keywords: the Kingdom of God, the Church, evangelicalism, Charismatic Christianity/Pentecostalism, dispensationalism

UDC 28:364.624.6(4)

Aleš Črnič

Concerning Christian Europe and its culture of the fear of Islam

The culture of the fear of Islam, which strongly characterizes the present time, emphasizes the threat which the supposedly radically different Muslim culture represents for contemporary European culture. There is a long history of these fears stretching back almost a thousand years to the Crusader wars, while on Slovenian territory right until now these negative sentiments are nourished primarily by memories of the Turkish incursions. The article warns about the active growth of the contemporary politics of fear with which some political forces deliberately exploit these newly aroused ancient fears, and then deconstructs the concept of European culture as exclusively Christian, drawing more complex outlines of contemporary European and Western cultures, to which Muslim cultures have also made their own contributions. In particular, however, secularity has had an essential influence, since this alone makes religious freedom available to non-Christian, alternative and “non-autochthonous” religions as well.

Keywords: Islamophobic culture, Christian Europe, Turkish incursions, secularity

UDC 28-051(4)

Marko Kerševan

Islam and Muslims in secularized Europe

In contemporary European societies, adherents of all religions (including minority and new religions in Europe, such as Islam) have religious freedom as a matter of principle; they do not have to deny or hide their religion in order to enjoy the same rights as all citizens (and adherents of majority religions). Therefore they themselves and their communities must accept the principles on which such religious freedom is founded: the principle of equal citizens' and human rights (regardless of gender, race, religion, etc), and within this framework an individual's freedom of conscience and religious belief in particular; the principle of the state's neutrality concerning religious and world views (with more or less consistent separation of state and joint/public institutions and

religious institutions); the principle of religious pluralism and tolerance. It is not possible to take up the position: from you we demand (religious) freedom for ourselves in the name of your principles (while we are weak), but we will deny you (religious) freedom in the name of our (religious) principles (when we will be sufficiently strong). Dialogue between religious communities about their attitude towards the above-mentioned principles of secularized society is essential. The author is convinced that all the major religious communities, including Muslim ones, can shape a positive attitude towards these principles. Notwithstanding all the real difficulties in the meeting and confronting (of people) of different religions, traditionally intertwined with the cultures of the time and space of their origin and existence until now, secular Europe can become a normal living space for Islam and Muslims as well without giving up its historically hard-won and established principles and values.

Keywords: Islam, secular Europe, religious pluralism, individual rights, Christianity

Prevod povzetkov v angleščino: Margaret Davis
Bibliografska obdelava: Helena Lemut